

INVENTARIS VAN HET BOUWKUNDIG ERFGOED VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

De selectie van gebouwen en gehelen in de inventaris van het Bouwkundig Erfgoed

1. Inleiding

De basisregel voor inventarisatie van bouwkundig erfgoed is dat zij steunt op het feit dat de inventaris vandaag plaats grijpt in haar bestaande toestand. Het gaat met andere woorden om het huidige gebouwenbestand en haar huidige omgeving of context. Het verleden kan het ontstaan en de ontwikkeling van een bepaald onderwerp schetsen, maar mag allerm minst nostalgisch werken. Het uitgangspunt dient dus de huidige stedenbouwkundige werkelijkheid te zijn, waaruit men die gehelen, gebouwen of objecten moet selecteren die op een bepaalde manier significant zijn voor de toekomst. Door nieuwe inzichten of door bijkomend onderzoek en doordat het erfgoed zelf ook evolueert, is de inventaris nooit volledig of afgerond, maar is ze continu in evolutie en wordt ze permanent geactualiseerd en aangevuld.

De inventaris van het bouwkundig erfgoed bevat een selectie van het gebouwenbestand in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en behelst een breed spectrum van het begrip 'bouwkundig erfgoed', m.a.w. elk type van gebouw of gebouwengroepen, complexen, met bijhorende interieurs. Alle soorten typologieën worden hierin ingesloten: residentiële gebouwen, van kastelen tot een kleine arbeiderswoningen, appartementsgebouwen en sociale woonwijken, maar ook kunstwerken, begraafplaatsen, industriële gehelen of monumentale beeldhouwwerken.

Om een objectieve afweging te maken of een onroerend goed kan worden opgenomen in de inventaris, wordt rekening gehouden met de erfgoedwaarden en de selectiecriteria. De totale beoordeling vormt het uitgangspunt voor de evaluatie.

De waarden en criteria op basis waarvan een goed of een geheel van goederen wordt geëvalueerd komen tot uiting in de verschillende bestanddelen die het goed kenmerken. Het komt er dus op aan deze bestanddelen duidelijk te identificeren en te omschrijven.

Voor de opname in de wetenschappelijke inventaris wordt rekening gehouden met een geografische (topografische invalshoek) of de thematische context. Deze beoordeling wordt steeds uitgevoerd met het oog op een zekere relevantie voor het Brussels Gewest. Toch kan en zal de aanpak en beoordeling van het erfgoed van gebied tot gebied verschillen. De selectie dient immers te gebeuren vanuit het specifieke karakter van een bepaalde zone (schaal, omvang, kwaliteit).

Er is geen tijdslimiet waardoor ook jonge architectuur in aanmerking komt voor opname in de inventaris.

2. De erfgoedwaarden

Zoals gedefinieerd in het Brussels Wetboek van ruimtelijke ordening (BWRO), Titel V, hoofdstuk I, artikel 206, 1° zijn de erfgoedwaarden de volgende: het geheel van onroerende goederen met een *archeologische, artistiek, esthetische, historische, landschappelijke, sociale, stedenbouwkundige, technische, volkskundige of wetenschappelijke waarde*”.

Het volstaat dat een onroerend goed één van de tien volgens ordonnantie vastgestelde erfgoedwaarden bezit om opgenomen te worden in de inventaris. Meestal gaat het echter om een combinatie van verschillende erfgoedwaarden die elkaar aanvullen. Op basis van het onderzoek wordt nagegaan aan welke erfgoedwaarde(n) het onroerend goed voldoet.

Belangrijk is dat de verschillende erfgoedwaarden niet in een bepaalde volgorde worden geanalyseerd, hoewel de meest vanzelfsprekende erfgoedwaarden, namelijk de historische en artistieke waarde, de meest voorkomende zijn. Het onroerend goed wordt steeds geanalyseerd op basis van een reeks van zes criteria die de erfgoedwaarde van het onroerend goed zullen moduleren.

We kunnen twee soorten waardestellingen onderscheiden: de **externe of contextuele waardestelling** en de **interne waardestelling**. In de externe- of contextuele waardestelling vergelijkt men de erfgoedwaarden van een onroerend goed met soortgelijke goederen op internationaal, nationaal, regionaal, gemeentelijk of lokaal niveau. Bijvoorbeeld, het ontwerp van een bepaalde architect vergelijkt hij met een ander ontwerp van dezelfde architect. Bij een interne waardestelling bepaalt men het belang van de onderdelen van een onroerend goed ten opzichte van het goed zelf. Het kan hier bijvoorbeeld gaan om onderwerpen als stedenbouwkundige of landschappelijke situering, volume, gevels, constructie, het interieur en de interne afwerking.

Archeologische waarde

Naast de archeologische vindplaatsen, gaat het ook om overblijfselen, fragmentarische elementen of betekenisvolle sporen van oudere gebouwen die in een onroerend goed bewaard zijn gebleven en zodoende getuigenissen zijn van bouwkundige activiteiten door de mens. De belangstelling gaat dan meestal uit naar de overblijfselen zelf. De selectie van het onroerend goed (gebouw of fragment) is gemotiveerd als een omhulsel van die fragmenten, die waardevolle informatie verschaffen over de bouwevolutie en -geschiedenis van het goed. Voorbeelden zijn constructieve elementen in kelders, kelders die oudere elementen bevatten (bv. kelders van de abdij van Koudenberg of de kapel van Nassau), originele dakspanten, resten van middeleeuwse muuropstanden enz.

Artistieke waarde

Het ontwerp van een onroerend goed (gebouw) door een gerenommeerde kunstenaar (architect) kan maar zeer zelden als criterium worden beschouwd. Om het belang van de selectie van dit onroerend goed te beoordelen, en de plaats dat het inneemt in het oeuvre van een kunstenaar (architect), is dit een criterium dat moet worden afgewogen met de architectonische kwaliteit (compositie en interne structuur), de uitvoering (materialen, technische beheersing), de plaats in de architectuurgeschiedenis dewelke een getuigenis zijn van een fase of aspect van landschapsarchitectuur of de bouwkunst in het

verleden. Zodoende gelden koppelingen naar volgende criteria: *zeldzaamheid* (typologie, stijl, materiaalgebruik, bronnen), *representativiteit* (idem), *authenticiteit* (idem + de kwaliteit van de uitvoering) en *integriteit* (bewaringstoestand, oorspronkelijke elementen)). Een goed bevat ook artistieke waarde als het kunstwerken omvat (beeldhouwwerken, reliëfs ontworpen voor het goed, enz.) of decoratieve elementen uit de oorspronkelijke bouwperiode of met bijzondere kwaliteit (gesigneerd glasramen, sgraffito, lichtbeuk, enz.).

Esthetische waarde

Historisch gezien werd die waarde aangewend om waardevolle groene ruimten en natuurlijke of halfnatuurlijke gebieden aan te duiden. De waarde kan ook gelden voor grote gehelen van gebouwen in een stedelijk gebied, met of zonder natuurlijke elementen, of monumenten die het stadslandschap markeren. Een afweging met andere waarden dringt zich tevens op: de artistieke, de landschappelijke (integratie van het werk in het stedelijk landschap, oriëntatiepunten in de stad) en de stedenbouwkundige waarde (spontane of rationele stedelijke gehelen). De volgende selectiecriteria worden er eveneens aan gekoppeld: de *ensemblewaarde* en de *contextuele* waarde.

Historische waarde

Het onroerend goed heeft een historische waarde :

- als het getuigt van een bijzondere periode in de geschiedenis van de streek of de gemeente;
- of als getuigenis van een periode en/of een zeldzame ontwikkeling van een periode (bv. tuinstad die representatief is voor een bouwwijze die werd toegepast in het kader van de grote bouwcampagnes na de Tweede Wereldoorlog; dorpskernen die de eerste gegroepeerde bouwwerken van de gemeenten van de tweede ring illustreren; de Hallepoort als overblijfsel van de tweede omwalling;
- of als getuigenis van een bepaalde stedelijke (en/of landschappelijke) ontwikkeling van de stad (bv. gebouwen aan de centrale lanen of in de Leopoldswijk);
- of wanneer het een band vertoont met een belangrijke historische figuur – met inbegrip van persoonlijke huizen van architecten en kunstenaarsateliers (bv. het geboortehuis van Constantin Meunier, het huis van Magritte);
- of in verband kan worden gebracht met een belangrijke historische gebeurtenis (bv. huizen van de wederopbouw na het bombardement van 1695, de Congreskolom);
- of een typologische representativiteit vertoont die kenmerkend is voor een commerciële of culturele beroepsactiviteit (bv. kerken, bioscopen, industriële architectuur, apotheken);
- of als het representatief is van het oeuvre van een belangrijke architect in de architectuurgeschiedenis op internationaal, nationaal, regionaal of lokaal niveau (dit betreft zowel befaamde architecten als V. Horta, V. Bourgeois, M. Polak als secundaire architecten, die lokaal verbonden worden aan een gemeente zoals Fernand Lefever in Koekelberg of Emile Hoebeke in Sint-Agatha-Berchem);

Landschappelijke waarde

Een landschap is een gebied, zoals waargenomen door de mens, waarvan het karakter het resultaat is van ondernomen actie en interactie van natuurlijke en/of menselijke factoren. Het is een schaalbegrip bestaande uit verschillende (erfgoed)componenten, die elk, al of niet hun intrinsieke waarde hebben, maar alles samen tot een groter meerwaardegeheel verheffen én dat dit ook zo word gepercipieerd vanop een bepaalde afstand. Wijde stadspanorama's zijn het landschap bij uitstek, denk bijvoorbeeld aan het zicht over de benedenstad van Brussel vanop het Koningsplein, maar ook op kleinere schaal kunnen dergelijke landschappen die uit verschillende componenten zijn samengesteld voorkomen.

Sociale waarde

Moeilijk te onderscheiden van de volkskundige waarde en over het algemeen onvoldoende om een selectie op zichzelf te rechtvaardigen.

- herinneringsplaats van een gemeenschap of van van een sociale groep (bijvoorbeeld de bedevaartskapel op het Kerkplein in Sint-Agatha-Berchem, “de Oude Linde” in Boendael te Elsene);
- een plaats met volkssymboliek (bijvoorbeeld het café het “*Goudblommeke in papier*” in de Cellebroersstraat);
- een plaats waar een wijk samenkomt of gestructureerd is (bijvoorbeeld De gebouwen “*Fer à Cheval*”- in de Floréal tuinwijk);
- een goed dat deel uitmaakt van of bestaat uit openbare voorzieningen (scholen, crèches, gemeenschaps- of parochiezalen, sporthallen, stadions, enz.);
- goed of ensemble (al dan niet sociale huisvesting) ontworpen om sociale interactie, wederzijdse hulp en buurtcohesie te stimuleren (bijvoorbeeld de woonwijken die na de Tweede Wereldoorlog werden gebouwd in Ganshoren of de wijken die speciaal voor ouderen werden ontworpen);
- goed dat deel uitmaakt van een industrieel complex dat een aanzienlijke activiteit heeft gegenereerd in de gemeente waar het zich bevindt of in het Gewest.

Stedenbouwkundige waarde

Sommige bouwkundige goederen of landschappen hebben in het verleden een prominente rol gespeeld in de planmatige inrichting van de bebouwde ruimte en de stedelijke ruimte. Meestal bepalen zij andere stedenbouwkundige (plan)vormen zodat er zich een wisselwerking voortdoet tussen bebouwde en niet-bebouwde (of open) ruimte. Die inrichting omvat ook de samenhang tussen verschillende schaalniveaus. Een onroerend goed heeft stedenbouwkundige waarde wanneer het daarin een rol speelt, bijvoorbeeld :

- hoekgebouwen;

- coherente pleinen of homogene huizenrijen (gevels die een ensemble vormen van dezelfde stijl, periode en volume);
- tuinwijken,
- deskundig ingeplante torens (hoogbouw) en hun relatie tot hun onmiddellijke kwaliteitsvolle omgeving die coherent kan zijn, maar ook contrastrijk,
- relictten van stedenbouwkundige concepten en hoe die architecturaal (en typologisch) zijn of werden ingevuld, zoals bijvoorbeeld de nog bewaarde eclectische stadspaleizen en/of herenhuizen in de Leopoldswijk.

Technische waarde

Onder de technische waarde van een onroerend goed kan men het vroege gebruik van een bepaald materiaal of een bepaalde techniek verstaan (ingenieur), ook gebouwen met een constructief of technologisch belang, een technisch hoogstandje of een technologische innovatie kunnen in aanmerking komen. Het kan eveneens industrieel-archeologisch waardevol worden begrepen zoals getuigenissen van verouderde bouwmethodes. Vanzelfsprekend dringt een koppeling zich aan m.b.t. een wetenschappelijke waarde.

Volkskundige waarde

Moeilijk te onderscheiden waarde ten opzichte van de sociale waarde en over het algemeen onvoldoende om selectie (m.b.t. onroerend erfgoed) op zichzelf te rechtvaardigen. Het is wenselijk deze erfgoedwaarde te koppelen aan een immateriële gezien het vaak een plaats van herinnering van een gemeenschap, of van een sociale groep betreft. Het kan ook de materiële uiting zijn van een plek met volkssymboliek, of een plek waar een wijk gegroepeerd of gestructureerd is.

Wetenschappelijk waarde

De wetenschappelijke waarde wordt vaak erkend in het geval van landschappen (parken, halfnatuurlijke gebieden). Binnen de context van een onroerend goed kan het gaan om de aanwezigheid van een (bouw)element (bijzonder materiaal, experimenteel materiaal, bouwprocédé of -component) of getuigenis van een ruimtelijk-structurele ruimte (stedenbouwkundig) waarvan het behoud moet worden overwogen met het oog op wetenschappelijk onderzoek.

In het geval van archeologische vindplaatsen en overblijfselen wordt de wetenschappelijke waarde erkend in relatie tot het uitzonderlijke karakter van de resten op het gebied van ouderdom (bijvoorbeeld de Romeinse villa in Jette), de uitzonderlijke bewaringsomstandigheden (bijvoorbeeld de site van het vroegere dorp Oudergem) of de uniciteit van de elementen (bijvoorbeeld een volledig bewaard dakspant) en derhalve op dat vlak een uitzonderlijke en prominente wetenschappelijke bijdrage vormen tot de kennis van ons stedelijk en pre-stedelijk verleden;

3. De erfgoedcriteria

De waardes bepaald in artikel 206, § 1, 1° uit het BWRO worden gemoduleerd (en gespecificeerd) met verschillende selectiecriteria.

Zeldzaamheid

De zeldzaamheid van een goed wordt bepaald op zowel kwalitatieve (“uitzonderlijkheid”) als kwantitatieve basis (“het zeldzamer worden”), afhankelijk van zijn geografische context (lokaal, regionaal, nationaal), zijn chronologische context en zijn bouwhistorische context (m.a.w. de algehele gangbare productie van die tijd: concept, stijl, materialen, ...), in verhouding tot de gehele productie van de ontwerper – en dit zowel formeel, functioneel als constructief. Om de zeldzaamheid van een goed te evalueren, dient het te worden vergeleken met andere goederen die tot dezelfde categorie behoren (typologie, chronologie-leeftijd (datering) /periode of tijdstip in deze periode, esthetisch en/of technisch uitzicht, functie, maatschappelijke of historische impact).

Authenticiteit

De authenticiteit van een goed wordt beoordeeld op basis van de overeenstemming van de huidige staat met de oorspronkelijke staat. Een goed is authentiek als het plan, de vorm, het concept, de functie, de technieken, de materialen, de decoratie van de interne elementen overeenstemmen met een betekenisvolle, beduidende of kenmerkende staat. Het kan zijn dat een goed een natuurlijke aftakeling heeft ondergaan of een transformatie (bijvoorbeeld vervanging van het schrijnwerk – ramen in het bijzonder, vervanging van winkelpuien) en toch conform blijft aan zijn oorspronkelijke staat (zgn. bewaarde structurele continuïteit). Een goed is authentiek als het oorspronkelijke concept en de functie nog steeds leesbaar zijn (bijvoorbeeld een industrieel complex dat herbestemd is). De transformatie kan dan als een element van zijn geschiedenis worden beschouwd. We moeten bijgevolg de eventuele integratie van waardevolle elementen in de loop van de geschiedenis van het gebouw evalueren.

Integriteit

Integriteit steunt op het begrip “integraliteit”, met andere woorden de fysieke volledigheid of bewaartoestand van het goed. We moeten dus evalueren of het goed nog altijd beschikt over zijn homogeniteit, zijn leesbaarheid en zijn materiële samenhang (bewaringstoestand van de oorspronkelijke materialen, de bouwtechnieken en de binnenindeling). Met andere woorden, of de bewaringstoestand van het goed nog intact en volledig is volgens zijn oorspronkelijke bouwperiode.

Een onroerend goed kan voldoen aan het criterium van authenticiteit zonder te voldoen aan het criterium van integriteit (een verbouwd industrieel complex behoudt bijvoorbeeld zijn authenticiteit als het industriële karakter nog steeds leesbaar is, maar niet zijn integriteit als het interieur en het schrijnwerk zijn getransformeerd voor de herbestemming).

Representativiteit

De representativiteit verwijst naar het feit dat het onroerend goed een of meer significante kenmerken heeft in vergelijking met andere onroerende goederen in dezelfde categorie (bijvoorbeeld een typologie): het moet een “goed voorbeeld” zijn dat tal van betekenisvolle kenmerken in zich verenigt. De representativiteit van een goed wordt geëvalueerd in functie van zijn geografische context (lokaal, regionaal, nationaal), zijn chronologische context (is betekenisvol in de sociale, religieuze, politieke, industriële of wetenschappelijke geschiedenis, in de esthetiek), zijn historische architecturale context (bijvoorbeeld, het vertaalt op significante wijze een kenmerk van een desbetreffend tijdperk).

Net als voor het bepalen van de zeldzaamheid, is het voor de representativiteit noodzakelijk het goed te vergelijken met andere goederen die tot dezelfde categorie behoren. Een onroerend goed kan representatief zijn voor een bepaalde stijl, typologie, stedenbouwkundig concept of het oeuvre van de ontwerper, enz.

Ensemblewaarde

De ensemblewaarde van een onroerend goed hangt af van de kwaliteit van zijn interactie met andere goederen waardoor dit een geheel (of een groep) vormt dat zich binnen de bebouwde context onderscheidt door zijn bouwkundige samenhang, zijn homogeniteit (bouwprofiel/volumetrie, bouwwijze, gevelcompositie, seriële herhaling van eenzelfde goed of van analoge versieringen of architectonische elementen, enz.). Het geheel moet een bepalende visuele impact hebben op het uitzicht van de straat, of zelfs van de wijk. Sommige gehelen zijn gepland, het werk van een en dezelfde ontwerper, andere zijn spontane creaties die geleidelijk door diverse ontwerpers zijn ontwikkeld. Dit gebouwde geheel kan een belangwekkende getuige zijn van een groter stedelijk weefsel (bijvoorbeeld een huizenrij).

Contextuele waarde (stedelijk of landschappelijk)

De contextuele waarde van een goed hangt af van de manier waarop het met zijn onmiddellijke omgeving in relatie treedt vanuit:

- stedenbouwkundig: het markeert een hoek of een perspectiefgezicht, of wordt een baken in het landschap dankzij zijn sterke aanwezigheid (zijn inplanting, zijn opmerkelijke volumetrie);
- landschappelijk: het goed dankt zijn landschappelijke kwaliteiten aan zijn bijzondere ligging, of aan de manier waarop de verschillende volumes waaruit het bestaat zijn ingedeeld of ingeplant zijn in het landschap;
- esthetisch: het goed onderscheidt zich door de kwaliteit van zijn integratie in of aanhechting aan het stedelijke landschap of het residentiële weefsel; het draagt bij tot een algemeen visueel harmonieus effect van de buurt en tot een aantrekkelijke leefomgeving;
- sociaal: een geheel van sociale woningen, een industrieel complex, enz.;
- historisch: een oude dorpskern (de eerste gebouwen in een gemeente), eigendommen die vanaf het begin ontworpen zijn als onderdeel van een stedenbouwkundig concept (bijvoorbeeld de burgerwoningen rond het Elisabethpark of het park van Vorst).